

Att tiga

"Det finns inte en människa i hela Polen i dag som inte är rädd." Orden är en nyckelreplik i Brandstaetters berömda pjäs "Att tiga"; handlingen utspelas i Polen 1951, och pjäsen kunde under den polska "tövädersperioden" 1956-1957 publiceras i en polsk teatertidning och — en enda gång — uppföras på en polsk scen. Nu ges den på teatrar i hela den fria världen, bland annat på Alléteatern i Stockholm; Ebbe Linde har framhållit skådespelers stora förtjänster och skådespelarnas lysande insatser. Rädslan är rädsplan för att säga något farligt, att bli misstänkt som stats- och parti-fiende, att bli fast för säkerhetspoliserna. Under detta system är varje "avvikande" människa "skyldig", heter det i en annan om Kafka påminnande nyckelreplik; den "skyldige" skulle helst vilja "ha ett rättsansikte, grådasiktigt och intetsägande, han skulle helst vilja krypa under jorden och besina medmänniskor om ursäkt för att han vågar finnas till och leva". Hur välgrundad den allmänna fruktan är illustreras av intrigen i dramat; författaren Ksaweri Ponilowski hyser för några dagar en av polisen efterspanad vän, hans sjuntonåriga dotter blir angiverska, och Ksaweri, som måste välja mellan att spela förrädare mot sin vän och att likvideras som kontrarevolutionär, drives till självmord.

Miljön är inte ny. Viktor Rydberg beskriver den i "Romerska kejsare i marmor" i essän om den andre av de enväldiga kejsarna. "Tiberius system var enkelt: då alla misstänktes av alla, gripes samhället av den förlamande rädsla som är tyrannens sköld.

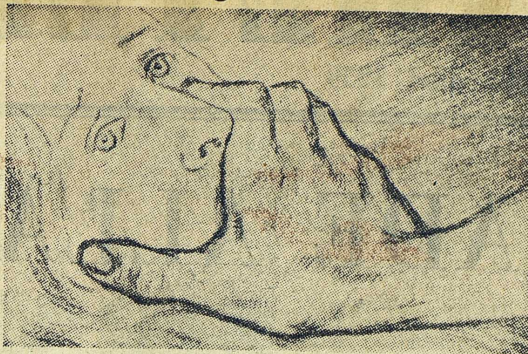
Angivarskapet är det Medusahuvud han håller fram till sitt värn. Genom alla samfundslag, in i alla hem, treva vidundrets polypar och känselspröt. Man misstänker en lyssnare i varje dödlig, en snara i varje ord, ett försåt i varje leende. En fader har skäl att misstro sin son, en make sin maka."

Men så perfekt, inom så stora områden, har systemet inte tidigare härskat som i vår samtids tyrannier, Nazismens och kommunismens diktatorer är från den synpunkten värddiga efterföljare till de romerska caesarerna. Kommunikationsmedlen — från telegraf till television — och läsförmågan har ökat risken för de härskande; de har också givit dem möjligheter att observera, undersöka och förfölja, som inte fanns under mera primitiva tidsåldrar. Då huvudpersonen i Brandstaetters pjäs är skriftställare — författare och tidsningsman — åskådliggör detta varifrån hotet mot tyrannerna främst kommer och mot vilka de därför i rädsla och raseri vänder förtryckets vapen. Den fria tanken är det hotande svärdet, mot vilket man söker skydd bakom polisens och angiveriets sköld.

Ksaweri går under som författare och människa, långt innan han i fysisk mening förintas. För att leva, säger han i en blandning av cynism och kapitulation, måste människan kasta av sig "den där järnkorssetten som kallas karaktär... Det är enda sättet för henne att leva och överleva, att viljelöst underkasta sig yttre processer och händelser." I förtvivlan och trots säger han: "De har krossat mina möjligheter. De befälde mig att skriva på ett sätt som jag inte kan skriva på. De befälde mig att se på livet på ett sätt som jag inte kan se det på. De befälde mig att vara likadan som dussintals andra författare, som inte har någon egen personlighet, inte ett eget tänkesätt och inte en egen stil... Vem ger mig tillbaka mina förlorade år? Vem betalar mig för den andliga massaker som de har låtit gå ut över min karaktär?" Utvägen blir att tiga.

Terrorn och rädslan är dock inte begränsad till dem vilkas yrke är att tänka, tala och skriva, till de intellektuella. Den omfattar alla människor: de lever i rädsla för ett misstag eller ett felsteg, för ett förflugget ord, för en gest som kan tydas som protest eller ironi. Då tigandet blir grundsats blir det lilla man ännu vågar säga om allmänna ting misstänkt; till och med de av regimen helgade orden blir på grund av sin dubbeltydighet oroande; sättet att uttala orden, minspe-

Sanningen förkväves

Litografi av van Rysselberghe

let och åtbörderna blir vittnesbörd om skuld. Till synes vinnes trygghet genom att med entusiasm prisas de härskande. "När dessa oräkneliga fega eller övertygelslösa", skriver Rydberg, "förnummit från ovan det tongivande ordet och därmed fått veta, hur man borde tala och handla för att vara under maktsens och nådens hägn, så var det ur deras hop de värsta skrånerna uppgavos mot män med samvete, och de starkaste bifallsropen ljödo, när en hederlig mans huvud blött för bödelssvärdet." Men var, men är trygghet att vinna ens genom denna förnedring? Kejsarna och tyrannerna växlar, och den följsamma hyllningen av i dag kan i morgon leda till förvisning eller avrättning.

Finns det någon grupp som ärligt tror på detta tyranni? Det är slående att man i litteraturen knappast finner trovärdiga porträtt av män som hängivet tjänar det bestående, tyrannerna. Pasternak har i "Doktor Zjivago" några sådana teckningar, men de gäller den tidiga revolutionsperioden, då hoppet om framtida lycka kunde skyla onda handlingar; Koestler har i "Natt klockan 12 på dagen" beskrivit de tävlande byråkraterna, men inte lyckats skildra, inte fått oss att tro på deras passion för det system de tjänar; Gyllensten ger oss Senatorm som olycklig människa, men inte som förtryckets förvaltare. Vittnesbörd från diktaturerna, från kommunism, fascism och nazism, tyder på att även tyranniets betjänare lever i en rädsla som gör varje samvetsprövning otänkbar, eller i ett slags tjänandets likgiltighet, som står främmande för syften och idéer; kanske lever även tyrannerna, som under caesarernas och de franska revolutionsmännens tid, i den skrämnel som, enligt Harald Hjärne, kan förklara deras skrämmande handlingar. I "Att tiga" företrädes den härskande byråkratin av en allmän åklagare, Felix, som en gång med lidelse tjänat partiet, men vars drömmar nu är fyllda av "ruiner av mänskliga existenser, krossade människoliv, utbrända livsöden". "När jag vaknar — ti-

ger jag. Jag måste tiga. Hur skulle jag kunna ropa ut min smärta, min förtvivlan?" Det mest positiva han kan säga är att det bestående systemet är den luft som han andas. "Därför tar min bitterhet inte död på min tro, och min tro tar inte död på min bitterhet." Skulden har, säger han, "de människor som vill spela allsmäktiga". Men hur skulle ett totalitärt system undgå att driva fram sådana människor till makten?

"Att tiga" är ett drama som inte bara gäller tyrannierna. Det gäller oss alla. Att tiga: det är en tillflykt undan fördomandet av det som sker, en metod att komma ifrån den pinsamma insikten, att göra försoning med ondskan uthärdlig, att undvika ansvar med ett inte alltför stunget samvete. I tyrannierna är tigandet en ohygglig nödvändighet, hos oss är det en skam.

Febr 10 l. 3 k.
1. 4 m. 1 a

S: a 19